

Сергій ПЕТРАКОВ

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СФЕРИ

ПЕТРАКОВ

Сергій Іванович,
здобувач кафедри філософії та політології
Харківського регіонального інституту
державного управління
Національної академії
державного управління
при Президентові
України,
м. Луганськ.

Анотація: у статті визначено основні проблеми державного регулювання інформаційної сфери та запропоновано ієрархію ключових документів державної інформаційної політики, що сприяють їх вирішенню. Розглянуто напрями удосконалення організаційно-правових та морально-етичних складових існуючого механізму державного регулювання.

Ключові слова: право, мораль, доктрина, концепція, стратегія, розвиток, інформаційна політика, інформаційна сфера.

УДК 351.751

Постановка проблеми та її актуальність. Використання синергетичного підходу як нової парадигми державно управлінської діяльності вимагає перегляду традиційних підходів, що забезпечують впорядкування, збереження та креативний розвиток системи державного управління. Нелінійний характер та відкритість системи, що саморозвивається, ускладнюють її гомеостатичність. Нестійкість стала однією з ключових характеристик складних систем, коли будь-які якомога менші відхилення від заданих параметрів з часом збільшуються. Такі нестійкі стани сприяють збільшенню ентропії і прямо корелюють з точками біфуркації, за яких на вибір поведінки системи можна впливати несиловим, інформаційним способом, фактично використовуючи надзвичайно слабкі впливи. Тобто, держава має особливий інтерес в регулюванні таких впливів.

В той же час, посилення впливовості засобів масової інформації та негативного зворотного зв'язку в складних системах потребує суттєвих коректив у системі інформаційно-правових відносин, пошуку адекватних засобів та механізмів регулювання інформаційної сфери для реалізації конституційних прав громадян на інформацію, свободу слова та переконань, забезпечення їх участі в управлінні державними справами і, в той же час, обмеження певних дій в цій сфері, що стимулюється інтересами національної безпеки, захистом прав і свобод інших людей тощо.

Певна невизначеність існує з кодифікацією документів стратегічного характеру та прийняттям закону про Концепцію національної (державної) інформаційної політики, навколо якого близько десяти років точаться дискусії.

Аналіз наукових праць, присвячених розв'язанню проблеми. Окремі аспекти державного регулювання в інформаційній сфері досліджували такі вчені, як В.Б. Авер'янов, І.В. Арістова, В.Г. Афанасьєв, Е.А. Афонін, І.Л. Бачило, О.А. Баранов, А.В. Баровська, К.І. Беляков, В.М. Брижко, Ю.П. Бурило, В.Б. Дзюндзюк, Н.М. Гльченко, В.А. Копилов, Т.А. Костецька, О.І. Крюков, О.В. Логінов, О.В. Радченко, О.В. Соснін, О.В. Харитонов, О.І. Яременко та ін.

Проблема взаємозв'язку моралі і права активно розробляється такими вченими як О.С. Васильєва, О.Б. Венгерова, Д.В. Дюжева, Б.С. Ебзєєвої, О.Г. Лук'янової, В.О. Лучина, К.Х. Момджяна, В.М. Розіна, О.Ф. Скакун, В.Г. Стрекозова, В.М. Хропанюка, М.В. Цвіка, О.Ф. Черданцева. Особливої уваги заслуговують дослідження взаємозв'язку моралі, демократії, політики і права, що проведені О.І. Абрамовим, К.С. Гаджиевим, І.Д. Демаковою, Б.Г. Капустінін, М.О. Капустіною, Д.А. Керімовим, О.С. Кравцовим, Д.В. Мироновим, М.Ф. Новосадовим, Л.Г. Удовикою, О.Г. Фроловою, І.О. Хрїмлі, Н.Л. Шеховською.

Головним надбанням цих досліджень є те, що мораль і право можна вважати вищими цінностями для сучасних систем соціальної комунікації, однак вони суттєво різняться за характером виникнення та функціонування: реалізація юридичних норм забезпечується і контролюється державою; норми моралі підтримуються авторитетом громадської думки.

Проте комплексний погляд на удосконалення механізму державного регулювання інформаційної сфери з позицій права і моралі практично відсутній. Отже, *мета даної статті* – розкрити шляхи удосконалення організаційно-правової та морально-етичної складових механізму державного регулювання інформаційної сфери.

Вклад основного матеріалу. Українське законодавство містить величезний масив норм, які прямо чи опосередковано регулюють діяльність в інформаційній сфері. Без сумніву норми Конституції України мають концептуальний характер і встановлюють основоположні засади взаємодії суспільства і держави. Хоча більшість конституційних норм має загальний характер, в той же час існує цілий ряд норм, що стосуються інформаційної сфери.

Важливе значення для здійснення державного регулювання інформаційних процесів в країні має ст. 10 Конституції України, яка прямо покладає на державу обов'язок забезпечувати всебічний розвиток і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Так само імперативно ст. 17 Основного Закону визначає, що забезпечення інформаційної безпеки України, поряд із захистом її суверенітету і територіальної цілісності, забезпеченням економічної безпеки, є однією з найважливіших функцій держави [1].

Важливою гарантією вільного і плюралістичного розвитку інформаційної сфери в Україні є норма, закріплена в ст. 15 Конституції України, якою заборонено цензуру. Так само категорично ст. 50 Конституції України забороняє засекречення інформації про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту [1].

Конституція України містить і ряд спеціальних норм, що стосуються інституційних засад державного регулювання в інформаційній сфері. Це, зокрема норми, закріплені в пп. 20, 24 ст. 85, пп. 13, 14 ст. 106 Основного Закону, які вказують на особливості формування таких органів державного управління в інформаційній сфері як Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення (далі – Національна рада) [1].

В той же час ст. 34, 35 Конституції України допускають певні законодавчі обмеження прав і свобод громадянина в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей [1]. Це сприяло появі Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі (далі – Національна експертна комісія). Тобто, держава намагається забезпечити захист суспільної моралі та здійснює виховну функцію, підтримуючи традиційні духовні і культурні цінності. Однак коло питань, в які втручається держава, досить важко піддається формалізації і завжди викликає бурхливу дискусію серед фахівців (видовищні заходи та діяльність з обігу продукції сексуального чи еротичного характеру або такої, що містить елементи насильства і жорстокості).

Проте дискусія щодо врегулювання відносин в сфері суспільної моралі набуває все більшої гостроти. Події останнього часу підкреслюють справедливість синергетичних постулатів і дозволяють говорити про точки біфуркації, де суттєву роль відіграє інформаційний компонент. Прикладом цьому є зняття Верховною Радою України 21 червня 2012 року під тиском громадськості законопроекту № 7132, що був підтриманий в першому читанні 18 жовтня 2011 року, про внесення змін до закону «Про захист суспільної моралі», який передбачав створення спеціального колегіального державного органу для «утвердження моральності у суспільстві» – Національної комісії України з питань захисту суспільної моралі. Не менш контроверсійним є питання запровадження покарання за наклеп.

Якщо з ієрархію нормативно-правових актів, що забезпечують дієвість первинного законодавства, ситуація більш зрозуміла, то проблема керівних документів державної інформаційної політики перебуває лише на стадії формулювання гіпотез. Безперечно слід погодитись з думкою А. Баровською, що з-поміж керівних документів державної політики, що визначають діяльність органів влади в інформаційній сфері, домінують програми; відсутні стратегії; доктринально визначено лише пи-

тання безпеки; концепції та основні засади регулюють виключно питання, пов'язані з новітніми інформаційними технологіями. Документів вищого рівня (доктрин, стратегій, концепцій) з гуманітарних питань (бібліотечна, архівна, книговидавничої справи, іміджу держави та офіційної комунікації тощо) не прийнято. [2, с. 41].

Фактично формальна відповідність європейським нормам та значний масив українського законодавства в інформаційній сфері відображають переважно кількісний бік справи. Формування та розвиток цілісної системи державного регулювання в цій сфері, що має відповідну ієрархію, є поки предметом жвавих дискусій.

Базуючись на науково обґрунтованих підходах, що переважно базуються на досвіді розбудови безпекового простору, українських та російських вчених вкладаються в декілька напрямів:

1-й напрям

Доктрина → Концепція → Стратегія (В. Горбулін, А. Качинський, А. Нестеров, М. Чернишов)

Доктрина(Стратегія)→ Програма (С. Сулакшин, М.Погорілко, І.Репін)

Доктрина → Концепція → Стратегія → Національний проект; [Державна цільова] Програма → План (А. Баровська)

2-й напрям

Концепція → Доктрина → Стратегія (Г. Ситник)

Концепція → [Доктрина] → Стратегія (А. Семенченко)

3-й напрям

Стратегія → Концепція → Доктрина(А. Рукшин, А. Кузьменко)

Спільною точкою дотику цих трьох напрямів є обов'язкова наявність доктрини та стратегії, які в залежності від наукових аргументів авторів посідають різні сходинки в пропонованих ієрархіях. Більша частина науковців включає до своїх моделей концепцію як невід'ємний атрибут або конкретизації доктрини (похідна), або дороговказ для її розбудови. Все залежить від категоріально-понятійного апарату дослідження і практики діяльності органів публічної влади.

Звернення до джерельної бази хоч і залишає певну невизначеність, все ж таки розставляє частину акцентів. Так, концепція (лат. – *conceptio*) означає систему взаємозалежних і витікаючих один з одного поглядів, спосіб розуміння, трактування явищ, процесів; основна ідея якої-небудь теорії, єдиний визначальний задум, основна думка твору, наукової праці тощо.[3]. Доктрина (лат. *doctrina* – вчення) – політичне, наукове, філософське, військове тощо вчення, теорія, система поглядів; теза, принцип, світогляд [4]. За змістовним наповненням концепція представляє єдність та взаємозалежність поглядів, ідей (концептуальний задум із своєю системою принципів та законів), в той час як доктрина відображає лише частину цілого. Як книга передає основну думку, формує певний світогляд, а також містить персонажів, які є носіями цього світогляду. Логічним буде дотримуватися підходу концепція (доктрина), оскільки сама наукова сутність цих понять та практика управлінської діяльності передбачає перехід від більш загального до конкретного. Однак не завжди має простежуватись тріада (концепція-доктрина-стратегія).

Нормативної сили доктринам надають вищі органи державної влади – Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України. Так, перша «Воєнна доктрина України» була затверджена Постановою Верховної Ради України від 19 жовтня 1993 р. № 3529-ХІІ, друга (як і наступні доктрини) – Указом Президента України від 15 червня 2004 р. № 648/2004 [5, 6]. Ця практика була продовжена схваленням «Національної доктрини розвитку освіти», «Національної доктрини розвитку фізичної культури і спорту», «Доктрини інформаційної безпеки України», що затверджені відповідними указами. Практично єдиним випадком є затвердження 07.10.2009 р. за № 1307 постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Морської доктрини України на період до 2035 року».

Аналіз структури цих документів засвідчив, що доктрини спрямовані на розвиток певної галузі мають уніфікований підхід і містять чотири основні компоненти: за-

гальні положення, мета та завдання, артикуляція інтересів держави в реалізації відповідних завдань, очікувані результати. В решті доктрин спільними точками дотику є загальні та прикінцеві положення.

Доктрина інформаційної безпеки України:

1. Загальні положення
2. Основні засади інформаційної безпеки України
3. Інформаційна безпека в системі забезпечення національної безпеки України
4. Напрями державної політики у сфері інформаційної безпеки України
5. Прикінцеві положення

Воєнна доктрина:

- I. Загальні положення
- II. Воєнно-політична обстановка та характерні риси сучасних воєнних конфліктів
- III. Запобігання виникненню воєнних конфліктів
- IV. Підготовка держави до збройного захисту національних інтересів
- V. Застосування воєнної сили у воєнних конфліктах
- VI. Прикінцеві положення

Переходячи до концепцій слід відзначити їх значну популярність в нормотворчій практиці. Частина концепцій ухвалена Верховною Радою України (Концепція сталого розвитку населених пунктів, Концепція (основи державної політики) національної безпеки України), Президентом України (Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, Концепція державної мовної політики), а частина Кабінетом Міністрів України (Концепція розвитку електронного урядування в Україні, Концепція розвитку телекомунікацій в Україні, Концепція формування системи національних електронних інформаційних ресурсів, Концепція технічного захисту інформації в Україні).

Концепції також не мають уніфікованого підходу до їх побудови, навіть деякі з них за своєю структурою дуже схожі на доктрини або стратегії, але простежується два підходи до побудови їх архітектури:

Підхід Адміністрації Президента України:

– Сучасний стан в Україні та визначення проблем, на розв’язання яких спрямована Концепція

- Аналіз причин виникнення проблеми та необхідності її розв’язання
- Мета Концепції та основні завдання щодо розв’язання проблем
- Шляхи і способи розв’язання проблем
- Фінансове забезпечення реалізації Концепції
- Очікувані результати реалізації Концепції

Підхід Секретаріату Кабінету Міністрів України:

- Проблема, на розв’язання якої спрямована Концепція
- Мета, принципи і завдання Концепції
- Шляхи і засоби розв’язання проблеми, строки реалізації Концепції
- Очікувані результати реалізації Концепції
- Обсяг фінансових, матеріально-технічних, трудових ресурсів, необхідних для реалізації Концепції

Більш логічною виглядає структура, що використовується в Адміністрації Президента України. Слід зазначити, що структура політичної пропозиції (доповідної записки Кабінетові Міністрів щодо реалізації державної політики), що вноситься на розгляд уряду разом з концепцією, є ближчою за своїм наповненням до першого підходу.

Зупинимось на правовій ієрархії. У відповідності до параграфу 30 Регламенту Кабінету Міністрів України (далі – Регламент), затвердженого постановою уряду від 18 липня 2007 р. № 950, розпорядження видаються не тільки з питань схвалення концепції реалізації державної політики у відповідній сфері, а при визначенні концепції державної цільової програми та концепції закону, директив, урядової заяви, листа, звернення, декларації, меморандуму тощо [7].

Слід зазначити, що у параграфі 56 Регламенту мова вже йде як про концептуальні засади реалізації державної політики, так і про пріоритети та стратегічні напрями соціально-економічного розвитку, що розробляються у вигляді політичних пропозицій щодо реалізації державної політики, які подаються на розгляд Кабінету Міністрів [7]. Можливо це і однією з причин, що з під пера урядовців, виходять і концепції, і стратегії з подібною структурою.

На відміну від Верховної Ради України, де термін “основні засади” сприймається буквально, а насправді є збірним поняттям [2, с. 44], Кабінет Міністрів України під концепціями реалізації державної політики розуміє здебільшого сутність акту, а не їх назву, тому і народжуються як самі концепції, так і стратегії. Але мова йде лише про одну із складових державної політики – її реалізацію, і тому краще на рівні уряду говорити про стратегію.

Таким чином, в практиці нормотворчості доктрини переважно використовується органами народовладдя, до того ж, їх обмежена кількість додає їм вагомості в порівнянні із концепціями, які здебільшого використовуються урядом. Простежується певне протиріччя між змістовним наповненням цих термінів та практикою їх використання. Крім того, концепцією називаються документи, які за своїм змістовним наповненням могли б виконувати роль стратегії.

В цьому контексті не слід залишати поза увагою сприйняття державним апаратом та суспільством зазначених документів. Правова невизначеність та подекуди суперечливий характер концепцій та доктрин створюють сприятливі умови для їх саботажу та не належної реалізації. Як зазначає Є. Євграфова: «Більшість з таких актів/доктрин і концепцій не витримують перевірки часом, не забезпечені фінансово-економічними ресурсами, належною організацією їх впровадження. У них або вносяться відповідні поправки, адаптуючи до існуючих умов, або скасовуються та замінюються новими актами, як це, наприклад, відбувалося з Воєнною доктриною, Концепцією судової реформи та ін.[8].

Експертне середовище, законодавці та урядовці мають дійти згоди щодо частоти вживання цих термінологічних конструкцій та рівня їх закріплення.

Ситуацію також ускладнюється з введенням ще однієї змінної у вигляді рішень Комітету з економічних реформ, які безпосередньо стосуються національних проєктів. Серед ключових національних пріоритетів, визначених Президентом України: нова енергія, нова якість життя, нова інфраструктура. В рамках цих пріоритетів під час засідання Комітету економічних реформ було визначено перелік «Національних проєктів».

У рамках Національного пріоритету «Нова якість життя» розпочинається реалізація одразу 6-ти проєктів, проєкт «Відкритий світ» стосується інформаційної сфери і передбачає створення національної інформаційно-комунікаційної мережі на основі технології 4G, яка буде використана, насамперед, для потреб шкільної освіти. Разом з тим, Верховною Радою України 4 лютого 1998 року було прийнято Закон України «Про Національну програму інформатизації», яка визначає окремі завдання (проєкти) інформатизації, спрямовані на створення сучасної інформаційної інфраструктури України. Така практика підкріплюється щорічним прийняттям Кабінетом Міністрів України відповідного розпорядження [9].

Логіку «програма-план (проєкт)» також підтверджує Національний план дій на 2012 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010 – 2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава”, затвердженому Указом Президента України від 12 березня 2012 року № 187/2012, останній розділ присвячено питанню впровадження національних проєктів та інвестицій.

У семантичному плані поняття «програма» є значно ширшим від поняття «проєкт», оскільки програма включає групу пов’язаних та взаємозалежних проєктів. Під проєктом слід розуміти обмежений часовими рамками процес, що має обмежене державне фінансування та здійснюється для реалізації унікальних цілей та завдань дер-

жавних цільових програм, зазвичай, щоб призвести до вигідних змін або створення доданої вартості у відповідній сфері. Надання ж проекту статусу національного має спиратися на певні чіткі критерії. Стратегічне значення для розвитку економіки або соціальної сфери, і пріоритетність для держави або її окремих регіонів в дискримінаційний спосіб урівнює державні цільові програми та національні проекти. Було б логічним статус національного надавати програмам в рамках, яких реалізуються відповідні інвестиційні проекти і використовуються кошти не тільки державного або місцевого бюджетів. Тобто, ці два критерії мають бути основою для надання статусу національного. На користь такого підходу свідчить постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок ініціювання, підготовки та реалізації проектів економічного і соціального розвитку України, що підтримуються міжнародними фінансовими організаціями» від 26 листопада 2008 р. № 1027, оскільки ініціювання, підготовка та реалізація національних проектів здійснюються у відповідності до цієї постанови. Відповідно на такі програми мають поширюватися вимоги щодо здійснення державної експертизи, які застосовуються до інвестиційної програми (проекту), у випадках та порядку, встановлених Кабінетом Міністрів України. Таким чином, на фоні вже існуючої Доктрини інформаційної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 08.07.2009 № 514/2009, Основних засад розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки, ухвалених у вигляді Закону України від 9 січня 2007 року № 537-V, та цілої низки вищезгаданих концепцій, схвалених Кабінетом Міністрів України, є доцільним визначитись із стратегічним документом у цій сфері та взаємозв'язком існуючих документів.

Пропонується така ієрархічність документів: Концепція розвитку інформаційної сфери в Україні (Закон України), документи що її конкретизують за напрямками: Доктрина розвитку інформаційного суспільства (Указ Президента України), Доктрина інформаційної безпеки (Указ Президента України), Доктрина інтеграції до європейського інформаційного простору (Указ Президента України). Кабінет Міністрів України або Президенту України може запропонувати стратегії реалізації взаємодоповнюючих напрямів державної політики з подальшим їх віддзеркаленням у державних цільових програмах або національних програмах відповідно. Рівень планів та проектів може бути віднесений як до рівня Кабінету Міністрів України, так і окремого міністерства.

Також можна запропонувати певний набір показників (Табл. 1.) для фіксації змін в інформаційній сфері, що поєднують дуалістичний характер регуляторної діяльності (розвиток галузі та обмеження свобод).

Таблиця 1

Показники регуляторної діяльності держави в інформаційній сфері

Показник	Джерело
Свобода у світі	Freedom House
Свобода в мережі Інтернет	Freedom House
Індекс свободи преси	Репортери без кордонів
Е-врядування	База даних ООН
Підзвітність та свобода висловлювань	Світові індикатори врядування

Слід пам'ятати, що інформаційна сфера є доволі делікатною матерією, тому не слід забувати про провідну роль морально-етичних норм у здійсненні регулювання інформаційної сфери. Головний аргумент полягає в тому, що саме мораль визначає, ким є для людини інша людина, як слід вести себе щодо іншої людини. Отже, мораль виконує функцію регулювання відносин між людьми.

Звичайно існують й інші фактори суспільної саморегуляції. При цьому знову повертаємось до права, як більш чіткого, формалізованого і тому, як здається, більш ефективного механізму регулювання відносин, ніж мораль. Однак, мораль є більш

широким і дієвим способом саморегуляції, ніж право, яке має досить обмежену сферу застосування.

Говорячи мовою синергетики, мораль можна визначити як дивний аттрактор від якого залежить порядок і напрямок розвитку системи в цілому. Таким чином, мораль відіграє визначальну роль у державному регулюванні інформаційної сфери.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Однією з найважливіших особливостей виконання мораллю, своїх регуляторних функцій, є постійне існування домінуючих взірців поведінки, які охоплюють переважну більшість сфер людської діяльності. Система ж державного управління має підтримувати баланс суспільних цінностей, в моменти коли діяльність згідна з правом або йому суперечить сприяє загостренню відчуття справедливості та створює напругу в суспільстві. Жодним правом не можна сформувати довіру до влади та залучити громадян до управління державними справами.

Стрімкий розвиток глобальної інформаційної мережі Інтернет та збільшення доступу до цієї мережі громадян ще більше загострив проблематику морально-етичних регуляторів. Сучасні виклики ставлять на порядок денний узагальнення існуючих інструментів формування та реалізації державної політики, що містяться в законах України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України”, “Про державні цільові програми”, а також проекті Закону України “Про державне стратегічне планування”. Потребує удосконалення система залучення громадян України, об’єднання громадян, юридичних осіб-резидентів України щодо ініціювання державної цільової програми або проекту; процедура громадського обговорення (не вказується в які строки повинні подаватися відповідні пропозиції та ступінь їх врахування); порядок оприлюднення інформації про державні програми та проекти на всіх стадіях їх розроблення та реалізації; відповідальність за негативні фінансові наслідки або припинення інвестиційних проектів.

До того ж, захист суспільної моралі не може здійснюватися виключно правовими засобами. Має бути досліджено роль неформальних інститутів, що впливають на стан відносин у цій сфері, та опрацьовано шляхи співпраці органів державної влади з громадянським суспільством, вплив якого є поки що незначним.

Література:

1. Конституція України: Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради. – 1996. – №30. – Ст. 141.
2. Баровська А.В. Оптимізація структури керівних документів державної політики(на прикладі інформаційної сфери) / А.В. Баровська. – К.: НІСД, 2011. – 46 с.
3. Романчиков В.І. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. / В.І. Романчиков. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – С. 136.
4. Яременко В.В., Сліпушко О.М. Новий тлумачний словник української мови у 3-х т. / В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. – К.:Аконіт, 2007. – Т.1. – 926 с.
5. Постанова Верховної Ради України «Про Воєнну доктрину» від 19 жовтня 1993 р. № 3529-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 43. – Ст. 409.
6. Указ Президента України «Про Воєнну доктрину» від 15 червня 2004 р. № 648/2004 Офіційний вісник України. – 2004. – № 30. – Т. 1. – Ст. 2005
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України» від 18 липня 2007 р. № 950 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 54. – Ст. 2180.
8. Євграфова Є. Доктрини та концепції у правовій системі України: форми і сфери застосування / Є. Євграфова // Право України. – 2010. – № 5. – С. 337-344.
9. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку завдань (проектів) Національної програми інформатизації на 2011 рік, їх державних замовників та обсягів фінансування» від 03.08.2011 № 740-р Офіційний вісник України від 12.08.2011 — 2011 р., № 59, стор. 200, стаття 2379